

Osman Aydınlı, Doç.Dr.

1967 yılında Denizli'de doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1991). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh" adlı araştırmasıyla yüksek lisansını (1994), "Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi" adlı çalışmasıyla da doktorasını tamamladı (2001). 2018 yılında doçent oldu. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Yayın No. 740
İSAM Yayınları 127
İlmî Araştırmalar Dizisi 54
© Her hakkı mahfuzdur.

SEMERKANT TARİHİ
Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999)

Osman Aydınlı

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Eserin bu baskısı
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
Erken Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayınlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 12/6/2009 tarihli ve
2009/21 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Kasım 2011
Gözden Geçirilmiş İkinci Basım: Aralık 2018
ISBN 978-605-81261-5-2

Kapak görseli: Kusem b. Abbas Külliyesi'ndeki türbelerden bir görünüm
(Osman Aydınlı)

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
yayin@tdv.com.tr
Sertifika No. 15402

Aydınlı, Osman

Semerkant tarihi -fethinden Sâmâniler'in yıkılışına kadar (93-389/711-999)- /
Osman Aydınlı. -göz. geç. 2. bs. - Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.

610 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 740. İSAM Yayınları; 127. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 54)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-605-81261-5-2

TAKDİM

Günümüzde tarih alanında yapılan bilimsel çalışmalar arasında şehir tarihi araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır. Şehir tarihine yaklaşık yarım asır önce başlayan bu ilginin giderek arttığı da bir gerçektir. Çünkü şehir tarihleri ele alınan şehrin bulunduğu bölgenin coğrafi durumu, incelenen dönem itibarıyla şehrin kuruluşunu, topoğrafya ve iskânını, siyasî, idarî, askerî ve iktisadî durumu ile ilmî ve kültürel hayatını bütün yönleriyle ortaya koymayı hedefler. Şehir tarihleri, okuyuculara söz konusu şehri bütün yönleriyle tanıma fırsatı sunmasının yanı sıra aynı zamanda içinde yer aldığı bölge ve tâbi olduğu devletlerin tarihlerine de önemli katkıda bulunur.

İslâm tarihçiliğinde şehir tarihiyle ilgili bilinen ilk çalışma Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kaleme aldığı *Fezâilü Mekke* adlı risâledir. Bu alandaki çalışmalar öncelikle Mekke ve Medine tarihi üzerine yapılmış, III. (IX.) yüzyıla gelindiğinde Ezrakî'nin (ö. 250/865) *Ahbaru Mekke* ve İbn Şebbe'nin (ö. 262/876) *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere* adlı eserleriyle ileri bir noktaya ulaşmıştır. İslâm'ın kutsal şehirlerine yönelen bu ilgi çok geçmeden diğer önemli İslâm şehir ve bölgelerini de içine almıştır. Mâverâünnehir'in iki önemli şehri Buhara ve Semerkant da bu ilgiden nasibini almıştır. Ebû Sa'd Abdurrahman b. Muhammed el-İdrîsî'nin (ö. 405/1015) *Târihu Semerkand* ve Necmeddin en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) Mâverâünnehir âlimlerinin biyografilerini içeren *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand* adlı eserleri Semerkant hakkında yazılan kaynakların başında gelir. Daha sonra bölgedeki şehirleri tanıtan yeni eserler kaleme alınmıştır.

İçinde yer aldığı bölgenin stratejik bir mevkiinde kurulan ve kuruluşundan itibaren geçirdiği dönemlerde tarihî olayların merkezinde yer alan kadim şehirlerin tarihleri şüphesiz daha canlıdır ve diğer şehirlerin tarihlerine göre daha büyük önem taşımaktadır. Dr. Osman Aydınlı'nın konu edindiği Semerkant şehri de bu tanıma büyük ölçüde uymaktadır. Çünkü milâttan önce 535 yılında Pers Hükümdarı Büyük Cyrus tarafından kuruluşundan bir süre sonra

Orta Asya'nın, hatta dünyanın en büyük şehirlerinden biri haline geldiği söylenen Semerkant, İslâm öncesi dönem itibarıyla Buhara ile birlikte bölgenin en önemli iki şehriden biri olduğu gibi, müslümanlar tarafından fethinden itibaren de İslâm kültürünün ve medeniyetinin ana merkezlerinden biri olarak temayüz etmiştir. İslâm kültürünün ve medeniyetinin yükselmesinde büyük rol oynayan Mâverâünnehir'in (Batı Türkistan) en stratejik mevkiinde bulunmasının da avantajıyla, bu bölgede hüküm süren devletlerin başşehri olarak kullanılan ve aynı zamanda bölgenin en önemli ilim merkezi haline gelen şehirlerin ilk sırasında yer almıştır. Dolayısıyla Semerkant tarihinin neredeyse bütün Mâverâünnehir tarihinin özünü teşkil ettiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Dr. Osman Aydınlı, bu kitabında Semerkant'ın, Emevîler döneminde 93 (711) yılında müslümanlar tarafından fethinden Sâmânîler'in yıkılışına (389/999) kadar geçen üç asırlık tarihini incelemiştir. Giriş kısmında yararlandığı kaynak ve araştırmaları eserine katkıları bakımından değerlendirmesinin ardından Semerkant şehrinin yer aldığı Mâverâünnehir bölgesinin coğrafi durumunu, şehrin kuruluşunu, topografik yapısını ve kısaca İslâm öncesi tarihini ele almıştır. Kitabın birinci bölümünü siyasî ve askerî tarihe ayırmış, Semerkant'ın müslümanlar tarafından fethini, Emevîler, Abbâsîler ve Sâmânîler döneminde yaşanan siyasî ve askerî olayları incelemiştir. İkinci bölümde şehirdeki iktisadî durumu, üçüncü bölümde ise ilmî ve kültürel hayatı ele almıştır. İlmî ve kültürel hayata ayırdığı bölümde şehirdeki ilim merkezlerini ve özellikle temel İslâm ilimlerinde olmak üzere bu şehirde yetişen âlimleri tanıtmıştır. En önemli muhaddislerden İmam Buhârî ve Dârimî, Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdî, İslâmî ilimlerin birçok alanında şöhret sahibi olan Ebü'l-Leys es-Semerkandî bu âlimlerin en meşhurlarıdır. Müellif kitabının son bölümünü sosyal hayata ayırmış, şehirde yaşayan halkın etnik ve dinî durumlarını, hayat tarzlarını, örf ve âdetlerini incelemiş, son olarak da Semerkant ve oraya bağlı merkezlerde İslâm'ın yayılışı konusunu ele almıştır.

Elinizdeki kıymetli çalışmasıyla, dönemin ilgili kaynaklarına ve konusuyla ilgili yeni araştırmalara dayanarak Semerkant'ın tarihini ve bu önemli şehrin İslâm tarih ve medeniyeti bakımından yerini başarılı bir şekilde ortaya koyan değerli akademisyen Dr. Osman Aydınlı'yı tebrik eder, Allah Teâlâ'dan kendisine nice kıymetli eserlere imza atmayı nasip etmesini dilerim.

Prof.Dr. İsmail Yiğit
Bağlarbaşı, 1 Kasım 2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR • 13

ÖNSÖZ • 15

Giriş

I. Kaynaklar ve Araştırmalar • 19

A. Kaynaklar • 19

1. Coğrafya Eserleri • 19

2. Genel Tarihler • 23

3. Şehir Tarihleri • 27

4. Ensâb, Tabakat ve Ansiklopedik Eserler • 30

B. Araştırmalar • 32

II. Coğrafi Durum • 41

A. Mâverâünnehir ve Sınırları • 41

B. Soğd Bölgesi • 44

C. Semerkant ve Civarı • 54

1. Semerkant Bölgesi • 59

2. Semerkant ve Bölgelerinde Bulunan Yerleşim Birimleri • 67

3. Soğd (Zerefşân) Nehri • 80

4. Semerkant ve Soğd Bölgesinin İklimi • 85

D. Semerkant Şehri • 88

1. Şehrin Kuruluşu • 88

2. Topografyası • 100

a. Dış Sur ve Varoşlar • 100

b. Şehristan • 106

c. Kale • 113

d. Şehirdeki Mahalleler, Sokaklar ve Diğer Yer İsimleri • 114

- i. Varoşlarda (Rabaz) Bulunan Mahalleler • 114
- ii. Şehristanda Bulunan Mahalleler • 115
- e. Yeri Belirtilmeyen Mahalleler, Sokaklar ve Diğer Yer İsimleri • 116
 - i. Mahalleler • 116
 - ii. Sokaklar ve Diğer Yer İsimleri • 117
- f. Nüfusu • 120
- III. İslâm Fethine Kadar Semerkant Tarihi • 122
 - A. İlk Devirlerden Büyük İskender Dönemine Kadar Soğd ve Semerkant • 122
 - B. Büyük İskender'in Semerkant'ı İstilâsı ve Grekler'in Soğd Hâkimiyeti • 129
 - C. Büyük Yüeh-chihler'in Soğd ve Semerkant Hâkimiyeti • 137
 - D. K'ang-chü Devleti ve Soğd Hâkimiyetleri • 141
 - E. Kuşanlar Döneminde Semerkant • 147
 - F. Himyerîler Döneminde Semerkant • 149
 - G. Kionitler'in Soğd Hâkimiyeti • 154
 - H. Eftalitler'in Soğd Hâkimiyeti • 157
 - I. Göktürkler'in Soğd Hâkimiyeti • 163
 - J. Çin Hâkimiyeti • 172
 - K. İslâmî Fetihler Öncesinde Soğd ve Semerkant • 173

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ ve ASKERÎ TARİH • 179

- I. Emevîler Dönemi • 179
 - A. Mâverâünnehir'e Düzenlenen İlk Seferler • 179
 - B. Semerkant'a Düzenlenen İlk Seferler • 184
 - 1. Saîd b. Osman Tarafından Düzenlenen Sefer • 184
 - 2. Selm b. Ziyâd'ın Seferleri • 189
 - 3. Semerkant (Soğd) Hükümdarı Tarhun'la Mûsâ b. Abdullah Arasında Vuku Bulan Hadiseler • 193
 - C. Semerkant'ın Nihâî Fethi • 199
 - 1. Mâverâünnehir'e Yaptığı İlk Seferler Sırasında Kuteybe b. Müslim'in Tarhun ve Soğdlular'la Yaptığı Savaşlar • 199
 - 2. Kuteybe b. Müslim'in Tarhun'la Yaptığı Anlaşma ve Soğdlular'ın Anlaşmayı Tek Taraflı Olarak Bozmaları • 206
 - 3. Kuteybe b. Müslim'in Semerkant'ı Kesin Olarak Fethi • 210

- D. Ömer b. Abdülazîz'in Semerkant ve Mâverâünnehir Siyaseti • 236
- E. Yezîd b. Abdülmelik Döneminde (101-105/720-724) Semerkant • 243
1. Saîd Huzeyne'nin Horasan Valiliğine Getirilmesi ve Onun Semerkant Üzerine Atadığı Âmiller • 243
 2. Mâverâünnehir'de Emevî – Türk Mücadelesi • 244
 3. Kasrû'l-Bâhilî Savaşı • 248
 4. Saîd Huzeyne'nin Türkler ve Soğdlular'la Yaptığı Savaşlar • 251
 5. Âsi Soğdlular'ın Soğd Bölgesini Terketme Teşebbüsleri ve Saîd el-Hareşî'nin Onlarla Yaptığı Savaşlar • 253
- F. Hişâm b. Abdülmelik Döneminde Semerkant (105-125/723-743) • 261
1. Müslim b. Saîd'in Türkler ve Onlarla Birlik Olan Soğdlular'la Savaşı • 261
 2. Horasan Valisi Esed b. Abdullah'ın Semerkant'ta Yaptıkları ve Buranın Türk Akınlarıyla Yüz Yüze Gelmesi • 263
 3. Eşres b. Abdullah'ın Horasan Valiliğinde Soğdlular'ın İsyanı ve Onlarla Yapılan Mücadeleler • 264
 4. Cüneyd b. Abdurrahman'ın Horasan Valiliği ve Semerkant'ta Türkler'le Yaptığı Savaşlar • 275
 5. Esed b. Abdullah'ın Tekrar Horasan Valiliğine Atanması ve Elden Çıkan Semerkant'ı Geri Alma Teşebbüsü • 287
 6. Nasr b. Seyyâr'ın Horasan Valiliği, Elden Çıkan Semerkant'ı Geri Alması ve Diğer Gelişmeler • 295
- G. Abbâsî İhtilâl Hazırlıkları ve Ebû Müslim'in Mâverâünnehir ve Horasan'ı Ele Geçirmesi • 303
- II. Abbâsîler Dönemi • 306
- A. Buhara, Semerkant ve Diğer Soğd Halkının Abbâsî İdaresine Karşı Ayaklanması • 306
 - B. Soğdlular'ın Çin'den Ümitlerini Kesmeleri ve İstiklâl Davasından Vazgeçmeleri • 309
 - C. Râfi' b. Leys'in İsyanı • 314

III. Sâ mânîler Dönemi • 321

- A. Sâ mânîoğulları'nın Menşei ve Mâverâünnehir İdaresine Getirilmeleri • 321
- B. Nûh b. Esed'in Semerkant Valiliği • 324
- C. Ahmed b. Esed ve Oğlu Nasr'ın Semerkant Valilikleri • 326
- D. Nasr ile Kardeşi İsmâil Arasındaki Mücadele • 328
- E. İsmâil b. Ahmed'in Devlet Merkezini Semerkant'tan Buhara'ya Taşması ve Bütün Horasan Topraklarına Hâkim Olması • 333
- F. Ahmed b. İsmâil'in Yönetime Gelmesi ve Semerkant Valisi İshak b. Ahmed'e Karşı Tutumu • 336
- G. II. Nasr b. Ahmed'in Hükümdarlığı ve Semerkant Valisi İshak b. Ahmed ve Oğlu İlyas ile Mücadeleleri • 336
- H. İlyâs b. İshak'ın Tekrar Ayaklanıp Semerkant Üzerine Yürümesi • 338
- I. Sâ mânî Kumandanı Fâik'in İsyanı ve Karahanlılar'ın Semerkant'ın da İçinde Bulunduğu Sâ mânî Topraklarını İlk İstilâları • 340
- J. Fâik'in Semerkant Valiliği, Karahanlılar'ın Semerkant'ı Tekrar Ele Geçirmesi ve Sâ mânî Devleti'nin Yıkılışı • 342
- K. İsmâil b. Nûh'un Sâ mânî Devleti'ni Diriltme Teşebbüsü ve Semerkant Çevresinde Vuku Bulan Savaşlar • 346

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADÎ DURUM • 349

- I. Ticaret • 349
 - A. Semerkant'ın Orta Asya Ticaret Yolları Üzerindeki Konumu • 349
 - B. Soğdlular'ın Ticarî Hayattaki Başarıları • 356
 - C. Soğd Bölgesinde Kullanılan ve Darbedilen Paralar • 366
- II. Sanayi ve İmalât • 371
 - A. Kâğıt Üretimi • 372
 - B. Kumaş Üretimi • 375
 - C. Diğer Mâmuller • 377

III. Tarım ve Hayvancılık • 378

A. Tarım • 378

B. Hayvancılık • 384

IV. Çıkarılan Madenler • 385

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMÎ ve KÜLTÜREL HAYAT • 387

I. İslâm Öncesi Soğd Kültür ve Medeniyeti • 387

II. İslâm Öncesi ve Sonrası Semerkant'ta Kullanılan Diller • 389

III. Semerkant'ta İslâmî İlimlerin Gelişmesinde Etkili Olan
Âmiller • 395

A. Semerkant'taki İlim Merkezleri • 404

B. Semerkantlı Âlimler • 406

1. Tefsir İlmi ve Yetişen Âlimler • 408

2. Hadis İlmi ve Yetişen Âlimler • 410

3. Fıkıh İlmi ve Yetişen Âlimler • 438

4. Kelâm İlmi ve Yetişen Âlimler • 454

5. Semerkantlı Âbid ve Zâhidler • 467

6. Diğer İlim Dallarında Yetişen Âlimler • 472

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT • 475

I. İçtimaî Hayat • 475

A. Semerkant ve Çevresinde Yaşayan Halklar • 475

1. Soğdlular • 475

2. Türkler • 479

3. Araplar • 485

B. Halkın Yaşantı Tarzı • 487

1. Giyim Kuşamları • 487

2. Kullandıkları Takvimler, Önemli Gün ve Bayramlar • 489

3. Örf ve Âdetleri • 491

4. Mizaçları ve Üstün Hasletleri • 493

II. Dinî Hayat • 497

A. İslâm Öncesi Semerkant'ta Var Olan, İslâm Döneminden
Sonra da Kısmen Varlığını Devam Ettiren Dinler • 497

1. Budizm • 497

2. Zerdüştilik (Mecûsîlik) • 502
 3. Maniheizm • 506
 4. Hıristiyanlık • 508
 5. Yahudilik • 512
 6. Diğer İnanışlar • 513
- B. Semerkant ve Oraya Bağlı Yerlerde İslâm'ın Yayılışı • 514
1. Semerkant'ta İslâm'ın Tanınması İçin Atılan İlk Adımlar • 514
 2. Fethinden Sonra Semerkant'ta İslâm'ın Yayılışı • 515
 3. Ömer b. Abdülazîz'in Tebliğ Faaliyeti ve İhtidâ Hareketlerinin Hızlanması • 520
 4. İsyân ve İrtidâd Hareketleri • 524
 5. Nasr b. Seyyâr ve Bölgede İhtidâ Hareketlerinin Tekrar Hız Kazanması • 528
 6. Semerkant ve Havalisine İslâm'ın Tamamen Hâkim Olması • 529

SONUÇ • 535

KAYNAKÇA • 539

Eserde Kullanılan Uzunluk Ölçüleri ve Karşılıkları • 558

EKLER: Fotoğraflar ve Haritalar • 559

DİZİN • 585

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.mlf.	aynı müellif
<i>AÜİFD</i>	<i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
b.	bin, ibn
bk.	bakınız
bl.	bölüm
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
ed.	editör
<i>EI²</i>	<i>The Encyclopedia of Islam (new edition)</i>
haz.	hazırlayan
hş.	hicrî-şemsî
Hz.	Hazreti
<i>İA</i>	<i>İslâm Ansiklopedisi</i>
krş.	karşılaştırınız
m.	metre
m.ö.	milâttan önce
m.s.	milâttan sonra
nşr.	neşreden
ö.	ölümü, ölüm tarihi
s.	sayfa
sy.	sayı
<i>TA</i>	<i>Türk Ansiklopedisi</i>
trc.	tercüme, tercüme eden
ts.	tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
v.dğr.	ve diğerleri
vr.	varak

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın en önemli bölgelerinden biri olan Mâverâünnehir, VIII - XII. asır Türk-İslâm tarihi ve medeniyeti açısından büyük önem arzeder. Çünkü Türkler'in İslâm'ı kabulünde, İslâm medeniyetinin gelişmesinde ve İslâm dünyasının ilim ve kültür hayatında bu bölge olağan üstü bir rol oynamıştır.

Bu bölge içinde Semerkant, gerek siyasî gerekse ekonomik ve kültürel bakımdan özel ve saygın bir yere sahip olmuştur. Müslümanlar tarafından fethi ile şehrin önemi daha da artmış, İslâm dünyasının her tarafından gerek tüccar, gerek ilim adamı, gerekse dindar insanları kendisine çeken bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Daha önce olduğu gibi, İslâm döneminde de Mâverâünnehir'in siyasî ve idarî merkezi olmasının yanında Sâmânîler döneminde ilim ve kültürde zirveye ulaşan ve değişik ilim dallarında adından söz ettiren büyük âlim ve mütefekkirler yetiştiren bu şehrin, sahip olduğu üstün özelliklere nasıl ulaştığı ve hangi alt yapının onu birçok konuda zirveye taşıdığı her zaman dikkatleri celbetmiştir. İşte bu ve değişik sâikler bizi, Semerkant tarihi hakkında geniş bir araştırma yapmaya sevketmiştir.

Son yarım asırdır şehir tarihlerine duyulan ilgi artarak devam etmekte ve günümüzde bütün dünyada yapılan ilmî çalışmalarda, bu yönde yapılan gerek araştırmalar, gerekse tenkitli neşir çalışmaları büyük bir yekün tutmaktadır. Orta Asya şehirleri de bu çalışmalardan nasibini almıştır. Bu şehirlerden biri, bölgenin en önemli merkezlerinden olan Semerkant'tır. Semerkant tarihi hakkında başta Rusça ve Özbekçe olmak üzere birtakım araştırmalar yapılmış, ayrıca Orta Asya üzerine yapılan diğer çalışmalarda Semerkant'a büyük yer verilmiştir. Ancak bu çalışmalar daha çok, İslâm dönemine kadar Semerkant tarihi veya kurduğu devletin başşehri

olması sebebiyle Timur dönemi Semerkant tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Semerkant'ın müslüman Araplar tarafından fethi ve şehrin Timur dönemine kadar (VIII-XIV. yüzyıllar) geçirdiği safha hakkında yeterli çalışma yapılmamıştır. Belki bunda, bu dönem itibariyle Semerkant hakkında yazılmış tarihî ve biyografik kaynakların azlığı etkili olmuştur. Ancak, Semerkant ile ilgili eksik de olsa bir veya iki kaynağın, umumi İslâm tarihi kaynakları ve Mâverâünnehir bölgesi veya bölgedeki bazı şehirler üzerine yazılmış şehir tarihleriyle karşılaştırılması sayesinde bu dönemin de aydınlatılabileceğini düşünerek bunu gerçekleştirmeye çalıştık.

Bu çalışmamızda, şehrin müslüman Araplar tarafından fethinden Sâ-mânîler'in yıkılışına kadarki yaklaşık üç asırlık dönemi ele aldık. Bu dönem ele almamızda, yukarıda da değindiğimiz gibi Semerkant şehrinin bu dönemde üstlendiği büyük tarihî rolün etkisi bulunmaktadır. Mâverâünnehir ve bölgenin en önemli siyasî ve idarî merkezi Semerkant'ın İslâm'la tanışması ve bölgenin İslâmlaşması, Türk-İslâm tarihinde büyük bir önem arz etmektedir. Türk hudutlarına en yakın şehirlerden biri olması ve Türk ülkeleriyle sıkı münasebeti sebebiyle Türkler arasında İslâm'ın yayılması ve Türkler'e dünya hâkimiyeti yolunun açılmasında Semerkant'ın önemli bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca bu şehir, ele aldığımız zaman diliminin önemli bir kesimini oluşturan Sâ-mânîler döneminde ilim ve kültür hayatının zirvesine ulaşmış ve yüzyıllar boyunca adından bahsettiren ve hâlâ etkili olan önemli kelâmî ve fikhî ekollerin kurucusu büyük ilim adamları yetiştirmiştir. Yine Semerkant bu dönemde, yüksek Çin kültür ve medeniyetinin mahsulleri olan ipek ve kâğıt gibi mâ-müllerin üretiminin İslâm topraklarında tanınmasında ve böylece İslâm memleketlerinin kalkınıp, ilim ve kültürün yaygınlaşmasında büyük bir rol üstlenmiştir.

Semerkant tarihi ile ilgili bahsettiğimiz bu ve benzeri önemli hadiselerin bilimsel bir biçimde ortaya konulmasının sadece siyasî ve askerî hadiselerin tesbiti ile aydınlanamayacağı bir gerçektir. Bu sebeple ele aldığımız zaman diliminde Semerkant'ın, coğrafi, fizikî, kültürel, idarî, iktisadî, dinî ve sosyal durumunu da ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca bu konuların iyi anlaşılabilmesi için her bölümde İslâm öncesi Semerkant'ın siyasî, iktisadî, kültürel vb. yönlerine kısaca değinmeye çalıştık.

Araştırmamızda sadece Semerkant şehrine değil, bu şehre bağlı yerleşim birimlerinde (köy, kasaba, şehir) vuku bulan siyasî olaylara, bunların

coğrafi, ekonomik, kültürel ve sosyal yönlerine de Semerkant'ı ilgilendirdiği ölçüde değindik. IV-V. (X-XI.) asırlarda yazılmış İslâm coğrafya eserlerinin bazılarında bu yerleşim birimleri hakkında verilen tafsilâtli bilgiler, Semerkant tarihi ile ilgili bazı kapalı ve muğlak yönlerin aydınlatılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Fethinden Sâ mânîler'in yıkılışına kadar Semerkant tarihini ele aldığımız bu araştırmanın giriş bölümünde, çalışmada kullandığımız kaynak ve araştırmaların tanıtımını yapıp tezimiz açısından ifade ettikleri önemi ortaya koymaya çalıştık. Yine aynı bölüm altında Semerkant ve içinde bulunduğu Soğd bölgesinin coğrafi özelliklerini, şehrin fizikî yapısını ve topografyasını ele aldık. Bu bölümde son olarak, Semerkant'ın fethi ve İslâmlaşma sürecindeki siyasî ve askerî olayların iyi anlaşılabilmesi için, şehrin kuruluşundan İslâm fetihlerine kadarki tarihî süreci özet bir şekilde işlemeye çalıştık.

Birinci bölümde, Semerkant'ın siyasî ve askerî durumunu ele alıp, bu bölümü Emevîler, Abbâsîler ve Sâ mânîler dönemi şeklinde üç kısımda inceledik. Emevîler kısmında ağırlıklı olarak, Semerkant'ın müslümanlar tarafından ele geçirilmesi, fetihten sonraki yıllarda Soğdlular'ın İslâmî idareye baş kaldırıları, bunların sebep ve sonuçları ve bölgedeki İslâmlaştırma çabaları üzerinde durduk. Abbâsîler kısmında ise, başta Râfî b. Leys ayaklanması olmak üzere Soğdlular'ın Abbâsîler'e karşı isyanlarını, Türkler'in İslâm'a girişine zemin hazırlayan olaylarda Semerkant'ın önemli rolünü ele aldık. Sâ mânîler kısmında ise Samanoğulları'nın Abbâsîler tarafından Mâverâünnehir idaresine nasıl getirildiklerine ve yönetim merkezleri Semerkant iken daha sonra niçin Buhara'yı başşehir yaptıklarına, bu gelişmeden sonra Mâverâünnehir siyasetinin belirlenmesinde Semerkant'ın rolüne ve Sâ mânîler'in yıkılışına kadar Semerkant'taki önemli olaylara ağırlıklı olarak değindik.

İkinci bölümde, Semerkant'ın ilmî ve kültürel durumuna temas ettik. Bu bölüm altında önce, İslâm öncesi Soğd kültür ve medeniyetine, İslâm öncesi ve sonrası Semerkant'ta hangi yazı ve konuşma dillerinin kullanıldığına, İslâm döneminde Semerkant'ın ilim ve kültürde nasıl zirveye ulaştığına ve ilmî çalışmaların yoğun olarak yapıldığı mekânlara değindik. Daha sonra Semerkantlı âlimleri ele alarak bunları, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, sosyal ve edebî ilimler adı altında tanıtmaya çalıştık. Ayrıca bahsettiğimiz ilim dallarının Semerkant'taki gelişme sürecine ve Semerkant'ın bu ilim dallarında İslâm ilim ve kültür dünyasına katkılarına da değindik.

Üçüncü bölümde, Semerkant'ın iktisadî durumunu incelemeye çalıştık. Bu bölüm altında başlıca, Semerkant'ın Orta Asya ticaret yolları üzerindeki stratejik mevki, Soğdlular'ın ticarete verdikleri önem, Semerkant'ta ticaretin yoğunlaştığı mekânlar, kullanılan ve darbedilen paralar, köle ticareti, Semerkant ve bölgelerinde üretilip diğer ülkelere ihraç edilen üretim mâmulleri, tarım ve hayvancılık ve Semerkant bölgesinden çıkarılan madenler konularını ele aldık.

İçtimaî ve dinî hayat şeklinde iki kısımda ele aldığımız dördüncü ve son bölümde ise, Semerkant'ın sosyal durumunu inceledik. İçtimaî durum kısmında, Semerkant'ın yerli halkı Soğdlular'ın menşe ve yapıları, bu şehirde diğer ırk ve milletlerden hangi insanların yaşadığı, halkın örf ve âdetleri, giyim-kuşamı, yaşantı tarzı ve ahlâkî yapılarını incelemeye çalıştık. Dinî hayat kısmında ise İslâm dönemine kadar Semerkant'taki dinî hayata kısa ve toplu bir bakıştan sonra, İslâm geldiğinde şehirde var olan ve bir süre daha devam eden dinler ve değişik inanç şekilleri üzerinde durduk. Bu bölümde son olarak, İslâm'ın Semerkant'ta nasıl yayıldığı, bu yayılış sürecinde yaşanan sıkıntılar ve İslâm'ın Semerkant ve çevresine tamamen hâkim olması konularına temas ettik.

Beni bu çalışmayı yapmaya teşvik eden ve tezimin bütün aşamalarında yardımlarını esirgemeyip görüş ve tavsiyelerde bulunan danışman hocam Prof.Dr. İsmail Yiğit'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez konumu belirleme hususunda görüşlerinden ve eserlerinden istifade ettiğim Prof.Dr. Mustafa Fayda ve Prof.Dr. Ramazan Şeşen hocalarıma, ayrıca tezimle ilgili Rusça eser ve makalelerin tercümesinde yardımcı olan Alesker Aleskerov ile Farsça metinlerin tercümesinde yardımını gördüğüm Prof.Dr. Necdet Tosun'a, İSAM Kütüphanesi'ne, çalışanlarına ve tezde emeği geçen diğer bütün hoca ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Çalışmamı yetişmemde büyük emeği bulunan anne ve babama; çalışmalarında hiçbir desteğini esirgemeyen eşim ve çocuklarıma ithaf ediyorum.

Osman Aydınlı
İstanbul 2011